

Nāgārjuna

TRATAT DESPRE
CALEA DE MIJLOC

Traducere și îngrijire ediție:
WALTER FOTESCU

EDITURA HERALD
București

Cuprins

INTRODUCERE	7
TRATAT DESPRE CALEA DE MIJLOC	
PRELIMINARII	21
CAPITOLUL I	
ANALIZA CONDIȚIILOR	29
CAPITOLUL AL II-LEA	
ANALIZA MIȘCĂRII	43
CAPITOLUL AL III-LEA	
ANALIZA FACULTĂȚILOR	57
CAPITOLUL AL IV-LEA	
ANALIZA AGREGATELOR	65
CAPITOLUL AL V-LEA	
ANALIZA ELEMENTELOR	71
CAPITOLUL AL VI-LEA	
ANALIZA DORINȚEI ȘI A SUBIECTULUI EI	77
CAPITOLUL AL VII-LEA	
ANALIZA COMPUȘILOR	83
CAPITOLUL AL VIII-LEA	
ANALIZA ACȚIUNII ȘI A AGENTULUI	99
CAPITOLUL AL IX-LEA	
ANALIZA PREEXISTENTULUI	105
CAPITOLUL AL X-LEA	
ANALIZA FOCULUI ȘI A COMBUSTIBILULUI	111
CAPITOLUL AL XI-LEA	
ANALIZA UNEI EXTREMITĂȚI ANTERIOARE ȘI A UNEI EXTREMITĂȚI POSTERIOARE	119
CAPITOLUL AL XII-LEA	
ANALIZA SUFERINȚEI	125

CAPITOLUL AL XIII-LEA	
ANALIZA FORMAȚIUNILOR	131
CAPITOLUL AL XIV-LEA	
ANALIZA CONTACTULUI	137
CAPITOLUL AL XV-LEA	
ANALIZA NATURII PROPRII	143
CAPITOLUL AL XVI-LEA	
ANALIZA ASERVIRII ȘI A ELIBERĂRII	149
CAPITOLUL AL XVII-LEA	
ANALIZA ACTULUI	157
CAPITOLUL AL XVIII-LEA	
ANALIZA EULUI ȘI A FENOMENELOR	171
CAPITOLUL AL XIX-LEA	
ANALIZA TIMPULUI	185
CAPITOLUL AL XX-LEA	
ANALIZA ÎMBINĂRII	189
CAPITOLUL AL XXI-LEA	
ANALIZA PRODUCERII ȘI A DISTRUGERII	201
CAPITOLUL AL XXII-LEA	
ANALIZA CELUI-ASTFEL-PLECAT	209
CAPITOLUL AL XXIII-LEA	
ANALIZA CONFUZIILOR	219
CAPITOLUL AL XXIV-LEA	
ANALIZA ADEVĂRURILOR SUPERIOARE	229
CAPITOLUL XXV	
ANALIZA TRANSUFERINȚEI	245
CAPITOLUL XXVI	
ANALIZA CELOR DOISPREZECE FACTORI AI EXISTENȚEI	257
CAPITOLUL XXVII	
ANALIZA OPINIILOR	263
GLOSAR ROMÂN-SANSKRIT-TIBETAN	277
BIBLIOGRAFIE	281

INTRODUCERE

Śakyamuni Iluminatul a expus trei cicluri de învățături, cele trei Roți ale Doctrinei: 1) Roata celor Patru Nobile Adevăruri și alte teme asociate este destinată mai ales discipolilor Micului Vehicul, Ascultătorilor și Realizatorilor solitari. 2) Roata Absenței Caracteristicilor cuprinde sūtrele din *Perfecțiunea Înțelepciunii* (*Prajñāparamita*ⁱ) și alte teme de aceeași natură; ea se adresează cu prioritate discipolilor Marelui Vehicul, Eroii iluminării; Iluminatul expune aici neființa intrinsecă a tuturor fenomenelor. 3) În sūtrele celei de-a treia promulgări, Roata Discriminării Admirabile, căreia discipolii Marelui Vehicul îi sunt totodată principalii auditori, Biruitorul face o distincție clară între fenomenele reale și cele ireale; a doua Roată arată nemijlocit vacuitatea realității în sine; etapele căii fiind dezvăluite doar indirect, sensul lor se spune că este „ascuns”; acest cuvânt nu înseamnă de altfel numai „tăinuit”, ci vrea să spună că ele nu pot fi cunoscute decât dacă se recurge la învățăturile unui maestru.

După trecerea Biruitorului Śakyamuni, doctrinele Vehiculului Ascultătorilor au cunoscut o largă răspândire; cei care dețineau Vehiculul Eroilor Iluminării erau puțini la număr, iar practica și studiul se degradau. De asemenea, conform profețiilor Iluminatului, apărură succesiv doi mari maeștri fondatori: Nāgārjuna (prin

ⁱ *Prajñāparamita Sutra*, trad. Mircea-Alin Tocaciu, Ed. Herald, 2012. (*N. red.*)

secolele I–II), care a pus bazele Sistemului de Mijloc (*Madhyamaka*) și Asanga (secolele IV–V), întemeietorul Sistemului Idealist, sau al Gândirii Unice (*Chittamatra*, *Vijñānavada*, *Vijñaptivada*). În legătură cu primul, *Tantra fundamentală a lui Mañjuśri* declară:

*La patru veacuri
După trecerea din lumea suferinței a Celui-astfel-plecat
Va apărea un călugăr pe nume „Naga”;
El va fi devotat învățăturii și o va susține;
Ajungând pe Pământul Marii Bucurii,
Va trăi șase sute de ani...
Și va cunoaște semnificația non existenței reale.*

În tratatul *Coborârea în Lanka*¹ se spune:

*În regiunea din Sud, în țara Vidarbha,
Călugărul Śrīman, cu mare renume, numit și „Naga”,
Va distruge tezele despre existență și non existență.
După ce va fi expus în lume
Vehiculul meu, incomparabilul Mare Vehicul,
El va atinge Pământul Marii Bucurii,
Și apoi va pleca spre (câmpia pură numită) Fericire.*

Iar în sūtra *Marelui Nor* găsim versurile:

*Acest călugăr s-a stins
după ce a proclamat doctrina în trei rânduri.*

Conform unei recenzii, în cursul primei proclamări Nāgārjuna a respins anumite școli ale Ascultătorilor; în timpul celei de-a doua, a compus cele șase opere dialectice, explicând vacuitatea profundă; în timpul celei de-a treia, sprijinindu-se pe sūtre precum *Marea Tobă* și *Marele Nor*, el a scris, între altele, *Imn către izvorul desăvârșirilor*, în care susține prezența în toate ființele a esenței Celui-astfel-plecat. Conform unei alte recenzii, prima sa proclamare este a celor șase opere dialectice, unde el demonstrează prin raționament sensul definitiv al profundeii Căi de Mijloc; cea de-a doua proclamare cuprinde

¹ *Lāṅkāvatāra Sūtra, Realizarea nobilei înțelepciuni*, trad. Radu-Claudiu Canahai, Ed. Herald, 2010. (N. red.)

Antologia discursurilor, care stabilește sensul definitiv al cuvintelor lui Śākyamuni prin citate din sūtre și elogi precum *Imn către izvorul desăvârșirilor*, în timp ce a treia proclamare tratează, în principal, teme referitoare la tantre, îndeosebi *Gubhasamaja*.

Tratatul despre Calea de Mijloc (Madhyamakāśāstra) sau *Înțelepciune: Versete fundamentale despre Calea de Mijloc (Prajñānamulamadhyamakakārikā)* este cea mai veche sinteză care ne-a parvenit a sūtrelor din *Perfecțiunea Înțelepciunii (Prajñāparamita)*. Influența acestei opere inegalabile nu s-a atenuat nicicând de-a lungul secolelor, în China la fel ca și în Japonia sau în sfera gândirii indo-tibetane. Este textul capital prin excelență pentru cine vrea să meargă pe calea eliberării din ciclu și să purceadă la revoluția pe care un astfel de demers o cere.

Pe lângă exegezele filosofilor budiști majori din India, dintre care numai câteva au fost studiate și/sau traduse în Occident, literatura tibetană este bogată în nenumărate comentarii cărora abia dacă le cunoaștem titlurile, ca să nu mai vorbim despre a le fi citit sau măcar răsfoit! De când Occidentul este interesat de budism, Nāgārjuna și, în particular, *Tratatul* său nu au atras atenția decât orientaliștilor. Calitatea lucrărilor lor nu trebuie să ne facă să uităm cât de puțin erau ei preocupați de aspectul „religios” propriu-zis, subordonat caracterului eliberator, iluminator al operei lui Nāgārjuna.

A întreprinde o exegeză completă a filosofiei Căii de Mijloc, a școlilor și a deosebirilor dintre ele, a controverselor dintre Chandrakīrti și Bhāvaviveka și a multor alora care s-au iscat de-a lungul secolelor și continuă până în zilele noastre privind semnificația ultimă a gândirii lui Nāgārjuna, sensul celor două adevăruri, textele cu sens provizoriu și cele cu sens definitiv, „statutul” vacuității și al convențiilor, toate acestea nu pot fi dezvoltate aici: ar fi necesar să li se consacre cel puțin câteva volume. De aceea, ne vom mărgini să prezentăm doar textul de bază împreună cu interpretarea lui Tsongkhapa: *Oceanul raționamentului* și a lui Chone Drakpa Chedrub (1675–1748): *Un vas pentru a te avânta pe Oceanul raționa-*

¹ De asemenea, autorul tratatului *Lamrim Chenmo*, comentat de Dalai Lama în *Fundamentul învățăturilor budiste – Lamrim – Ghid practic al etapelor pe Calea spre Iluminare*, Ed. Herald, 2020. (N. red.)

mentului, care, în ciuda scurtimii sale, rămâne fidel maestrului. Această exegeză particulară, cea a tradiției Gelugpa din budismul tibetan, întemeiată de Tsongkhapa (1357–1419), insistă asupra validității convențiilor ca simple relativități și a existenței fenomenelor ca simple specificații, vide de natură proprie și interdependente.

Pe de altă parte, faptul că Tsongkhapa e un maestru al școlii *Madhyamaka* de o nebănuită profunzime și că se vrea continuatorul lui Nāgārjuna prin intermediul elevului acestuia Chandrakirti – principala sursă pentru studiul *Madhyamaka* în mănăstirile Gelugpa – constituie alte două aspecte importante care justifică o asemenea opțiune.

&

Tratatul despre Calea de Mijloc se desfășoară pe 27 de capitole de lungimi inegale, totalizând 448 de strofe sau 450, dacă socotim și cele două versete de omagiu. El face parte din ceea ce tradiția numește cele șase opere dialectice.

Iată-le și pe celelalte cinci:

– *Șaizeci de versete despre raționament* urmăresc, în principal, să demonstreze că eliberarea și atotștiința sunt imposibile pentru cine aderă la dogma existenței și a inexistenței.

– *Șaptezeci de versete despre vacuitate* sunt o dezvoltare a strofei 34, capitolul VII, din *Tratatul despre Calea de Mijloc*, scrise ca răspuns la o respingere a acesteia.

– *Respingerea obiecțiilor* este răspunsul la o obiecție adusă la strofa III, 3.

– *Tratatul intitulat Țesut fin* infirmă cele șaisprezece categorii ale școlii hinduiste Naiyayika, presupuse a dovedi existența reală a lucrurilor.

– *Ghirlanda prețioasă* învață că încrederea în cauzalitate este condiția prealabilă intrării pe calea eliberării; acest text explică, de asemenea, că eliberarea nu se obține decât răsturnând credința într-un eu și în agregate reale și înțelegând sensul vacuității.

TRATAT DESPRE
CALEA DE MIJLOC

PRELIMINARII

Felul în care Nāgārjuna a comentat

PERFEȚIUNEA ÎNȚELEPCIUNII

Superiorul Nāgārjuna a alcătuit numeroase tratate despre sūtre și tantră și, mai ales în cele șase opere dialectice, el stabilește sensul profund prin mijlocirea Scripturilor și a raționamentului. *Antologia discursurilor* îl prezintă în special din perspectiva primelor, în timp ce *Înțelepciunea: Versete fundamentale despre Calea de Mijloc* și celelalte cinci texte dialectice îl definesc mai ales din perspectiva raționamentului.

Tratatul expune, în principal, vacuitatea, care este absența naturii proprii a obiectelor; *Tratatul* intitulat *Țesătură fină* arată că înțelepciunea fundamentală a subiectului care cunoaște sensul profund este rădăcina procesului ce duce la eliberare și la omniștiință; după ce, în *Șaptezeci de versete despre vacuitate*, a arătat la modul general cum sunt realizabili agenții și acțiunile în absența unei naturi proprii, Nāgārjuna dezvăluie în *Respingerea obiecțiilor* modalitatea lor de realizare prin respingeri și demonstrații particulare; în sfârșit, după ce a explicat în *Șaizeci de versete despre rațiune* că vederea nestânjenită a celor două extreme constituie fundamentul pentru dobândirea eliberării, el arată – în lucrarea *Ghirlanda prețioasă* – că această vedere este sursa omniștiinței.

Între aceste lucrări, *Tratatul* joacă rolul trupului, iar celelalte cinci, rolul membrilor care se ivesc din trup. *Diamantul tăietor* și celelalte sūtre citate în *Antologia discursurilor* detaliază binefacerile studiului și ale reflecției asupra simțului profund.

EXPLICAȚIA TRATATULUI. SEMNIFICAȚIA TITLULUI

În sanscrită: *Prajñānamamuladhyamakakārikā*. *Prajñā* înseamnă „înțelepciune”, *madhyamaka* este „mijloc”, *mula* „rădăcină”, *kārikā* „verset” și *nama* „intitulat”. În privința sensului, „înțelepciune” semnifică „perfectiunea înțelepciunii”, „mijloc” se referă la „mijlocul care evită extremele permanenței și ale distrugerii”; „rădăcină” indică faptul că *Tratatul* este fundamentul tuturor celorlalte lucrări consacrate concepției despre Calea de Mijloc.

SENSUL TEXTULUI.

LAUDĂ MAESTRULUI DIN PUNCTUL DE VEDERE

AL CUVÂNTULUI SĂU DESPRE PRODUCȚIA DEPENDENTĂ

Tema acestui tratat este producția dependentă liberă de cele opt extreme. Scopul său temporar este să-i pătrundem sensul sprijinindu-ne pe text. Scopul său esențial este transsufierința finală, stingerea oricărei gândiri discursive. Totuși, exprimarea omagiului nu indică direct acest din urmă scop, propunându-și să risipească vederile eronate și îndoielile celor care nu înțeleg deosebirea dintre sensul indirect și cel definitiv. Sūtrele Vehiculului inferior învață și ele despre vacuitate, dar foarte sumar; în schimb, Marele Vehicul se caracterizează printr-o tratare pe larg a acestei teme pe care o abordează printr-un mare număr de raționamente.

Sensul „producției” sau al „existenței dependente sau independentă” (*pratityasamutpada*) este: „apărut în dependență, sprijinindu-se pe, contactând”: toate fenomenele sunt stabilite cu necesitate în dependență reciprocă, ele nu există doar pornind de la cauze și condiții.

Omagiu Iluminatului Desăvârșit,
 Oratorului Suprem, cel care ne învață
 Că tot ce apare în dependență
 Nu este nici produs, nici curmat,
 Nici distrus, nici permanent,
 Nici nu pleacă, nici nu revine,
 Nu este nici divers, nici unitar:
 Stingerea gândirii discursive, fericirea.

În rostuirea statornică și imaculată, producțiile dependente: încetarea, care este distrugerea instantanee, producerea, dobândirea propriei entități, nimicirea continuumului trecut, permanența, care este nondistrugere, mișcarea, apropierea și îndepărtarea, distincțiile individuale, cuvinte și altele, și lucrurile care nu sunt diferite, toate acestea sunt inexistente. Pentru înțelepciunea fundamentală a Superiorilor, viziunea – care pătrunde natura ultimă a existenței dependente, lumea diferențiată a producerii, opririi etc. – este stinsă în întregime. Nemaexistând mișcarea discursivă a spiritului și a factorilor mentali, se ivește fericirea liberă de toate temerile și primejdiile legate de naștere, îmbătrânire, boală și moarte.

Iluminatul Desăvârșit este Oratorul Suprem, căci el a dezvoltat celorlalți esența producției dependente după ce a perceput-o nemijlocit așa cum este. Cele opt – producerea, oprirea etc. – constituie principalele teme de discuție, pentru noi și pentru ceilalți. Deși inexistente în viziunea rostuirii statornice a Superiorilor, ele au totuși o existență convențională.

În omagiu, absența opririi apare înainte de absența producerii pentru a arăta că, dacă se acceptă existența datorată unei naturi proprii, succesiunea producerii și a opririi devine nesigură.

CAPITOLUL I

ANALIZA CONDIȚIILOR

*Respingerea naturii proprii a producerii în comparație
cu efectul – Respingerea unei produceri potrivit celor
patru extreme – Teză care respinge producerea.*

- 1. Oriunde s-ar găsi, oricare ar fi,
Lucrurile nu sunt niciodată produse
Pornind de la ele însele, de la alte lucruri,
Din ambele sau fără nicio cauză.**

Niciunde, nicăieri, potrivit niciunei filosofii, niciunul dintre lucrurile exterioare sau interioare nu sunt produse pornind de la ele însele, căci în acest caz ele ar trebui să se re-creeze, ceea ce este absurd, și producerea lor ar decurge la infinit. Astfel vlăstarul s-ar zămisli din nou în momentul imediat următor propriei sale cauze, deși el și-a atins deja entitatea în primul moment al cauzei sale, și s-ar reproduce indefinit, cu toate că-și va fi împlinit entitatea.

Niciunde, nicăieri, potrivit niciunei filosofii, lucrurile nu sunt produse pornind de la alte lucruri, căci atunci orice ar fi produs pornind de la orice. Deci sămânța ar fi altceva decât vlăstarul și fără legătură cu el și am avea absurditatea că, asemeni vlăstarului zămislit pornind de la sămânță, din aceasta s-ar naște toate celelalte fenomene, chiar dacă nu au nicio legătură cu ea.

Niciunde, nicăieri, potrivit niciunei filosofii, lucrurile nu sunt produse pornind de la ele însele și de la alte lucruri, căci ar urma consecințele primelor două posibilități.

În sfârșit, niciunde, nicăieri, potrivit niciunei filosofii, lucrurile nu sunt produse fără cauză, căci atunci locul și timpul nu ar mai putea fi determinate, și împlinirea cauzei ar fi inutilă. Astfel că vlăstarul nu capătă existență fără o cauză, fiindcă vedem că producerea se înscrie într-un loc și o durată, iar cauzele sunt reunite în vederea efectelor, un proces ce are sens.

Ar trebui ca în acest punct să explicăm cele două forme de negație, dar acest lucru a fost dezvoltat altundeva. Pe scurt, un negativ nonafirmativ este negarea în gândire a obiectului respins, fără să fie sugerat un alt fenomen pozitiv, de exemplu absența naturii proprii. Un negativ afirmativ este o negație implicând existența unui fenomen pozitiv; de exemplu, atunci când se spune: „Devadatta cel gras nu mănâncă în timpul zilei”, fraza implică faptul că el se hrănește odată cu căderea nopții, dată fiind corpolența sa!

Aici cele patru negații ale celor patru forme de producere sunt negative nonafirmative, la fel și absența naturii proprii a vlăstarului: cunoașterea dialectică ce stabilește absența naturii proprii nu stabilește nici direct, nici indirect existența acestei absențe a naturii proprii. Totuși, fără să depindă de alte mijloace de cunoaștere indirecte, această conștiință a raționamentului este capabilă să genereze inteligența care se opune direct modului de înțelegere și adaosului ce întretine îndoiala că absența naturii proprii a vlăstarului echivalează cu inexistența sa. Este un aspect foarte important pe care nu-l vom expune însă acum. Ajunge să știm că, în momentul punerii în practică a acestei concepții, există un mare pericol să confundăm negativul nonafirmativ, care este absența naturii proprii, cu un negativ afirmativ.

UN RAȚIONAMENT CE RESPINGE PRODUCEREA

Buddhapalita a spus, în comentariul său la *Tratat*, intitulat *Buddhapalita*: „Lucrurile nu sunt produse pornind de la ele însele, căci atunci producerea lor ar fi absurdă și fără sfârșit”, ceea ce a

atras critica lui Bhavaviveka în *Lampa Înțelepciunii*, propriul său comentariu la *Tratat*. Bhavaviveka a fost la rândul său combătut de Chandrakirti în *Cuvintele clare*, o altă exegeză a aceluiași text. Vom studia, de asemenea, în aceste mari lucrări fondatoare controversa cu privire la respingerea producerii pornind de la un alt lucru.

Pe scurt, textele de bază enunță direct absența producerii potrivit celor patru extreme, dar nu expun direct și dovezile; pentru aceasta trebuind să ne raportăm la tratatele ulterioare care, în cea mai mare parte, le comentează cu claritate. Susținătorii producerii potrivit celor patru extreme mențin ființa în sine a cauzelor producerii și acceptă o producere potrivit celor patru extreme. Aici, în nașterea simplă a lucrurilor în dependență de cauze și condiții, o producere potrivit celor patru extreme este respinsă; o naștere fără cauze este respinsă cu ușurință; și, cauzele existând, este necesar ca nașterea să se opereze pornind de la cauze care să aibă fie aceeași natură cu ea, fie o natură distinctă. Prima modalitate corespunde unei produceri pornind de la sine însuși, iar a doua, unei produceri pornind de la altceva; cât despre o naștere ce ar porni de la ambele, de la sine însuși și de la altceva, ea este respinsă prin raționamentele ce combat cele două ipoteze precedente.

ABANDONAREA CONTRADICȚIEI DIN SCRIPTURI PE TEMA UNEI PRODUCERI PORNIND DE LA ALT LUCRU. ARGUMENT

Obiecția realiștilor din propriile noastre școli: Deoarece o producere pornind de la entitatea propriei sale cauze este inadmisibilă, o naștere pornind din sine însuși este ilogică, așa cum este și o producere din sine însuși și din altul sau fără cauză. Nu este însă acceptabil să respingem o producere pornind de la un alt lucru, căci Biruitorul a declarat că patru sunt cauzele ce produc efecte diferite de ele însele:

2. (În afara) celor patru: cauzală,
În calitate de obiect de observație,
Imediată și suverană,
Nu există o a cincea condiție.